

ПОСІБНИК ЕНРАС ІЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ СВІДКІВ

Написано та створено Європейським центром захисту прав людини (ЕНРАС), Університет Міддлсекс, Лондон, грудень 2020 р.

Middlesex
University
London

Сторінка вмісту

Хто такий експертний свідок?	3
Навіщо потрібно призначати експертного свідка?	3
Чи потрібно призначати експертного свідка?	4
Коли потрібно призначати експертного свідка?	4
Кого призначати?	4
Як призначити експертного свідка?	5
Що повинен містити експертний висновок?	7
Додаток	8

Експертний свідок може відігравати важливу, навіть визначальну роль у справі. Експертний свідок може пояснити та оцінити складні наукові чи технічні докази або надати значний контекстний аналіз, який може бути дуже важливим для успішного судового розгляду справи. Даний посібник допоможе юристам із питанням чому, коли і як призначати експерта в міжнародних судових процесах.

Хто такий експертний свідок?

Експертний свідок - це фахівець у певній галузі, якому одна із сторін справи доручила надати об'єктивну думку в межах їхньої компетенції щодо сукупності суперечливих фактів чи певного питання у справі. Експертні свідки є неупередженими та незалежними - їхня роль полягає не в тому, щоб захищати справу або консультувати, чи надавати висновки за межами їхньої компетенції. Експерт не стає на чийсь сторону у справі. Цінність експерта полягає в тому, що він незалежний, і тому Суд сприймає його докази як достовірні.

У справах, що розглядаються міжнародними трибуналами, які спираються на письмові подання сторін, докази експертного свідка надаються у формі «висновку» експерта, який подається разом з іншими доказами у справі стороною, яка призначає експерта.

Експертним свідком може бути експерт в одній з багатьох галузей, включаючи, наприклад, судових патологоанатомів та психологів, експертів з балістики, медицини, охорони навколишнього середовища і токсикології, або експертів з питань стандартів та вимог в антитерористичних операціях.

Навіщо потрібно призначати експертного свідка?

У більшості справ не потрібен експертний свідок, оскільки заявник та інші свідки можуть засвідчити факти, які стосуються інциденту, що становить правопорушення, яке начебто мало місце, та вплив будь-яких вжитих до них заходів (підкріплених, відповідно, іншими доказами, включаючи, наприклад, медичні докази), наприклад, у справах, що стосуються насильницького розгону протесту, або справах про жорстоке поводження поліцейських.

У справах, що розглядаються міжнародними трибуналами, для юристів важливо отримати необхідні докази для доведення правопорушень, такі як показання свідків, медичні та інші докази, а не покладатися на докази, отримані владою (див. «Посібник EHRAC зі складання показань свідків», ст.3). Юрист проаналізує закон і буде покладатися на зібрані докази, щоб представити юридичний аргумент про те, що мало місце правопорушення. Роблячи це, юрист може, в межах розумного, висвітлювати та ставити під сумнів невідповідності та неточності в доказах, а також спиратися на міжнародні звіти та рекомендації з найкращої практики. Юрист не повинен давати показання у справі¹ та висловлювати твердження, що не належать до сфери його компетенції.

Однак, у деяких справах може виникнути спірне питання, яке виходить за межі компетенції та досвіду юриста, заявника та свідків, а також Суду. Експерт є кваліфікованим в певній галузі і повинен демонструвати компетенції та незалежність, тому його думка із спеціалізованих питань є авторитетною.

Приклад:

У справі про підозрілу смерть під вартою Уряд може покладатися на протокол розтину, щоб стверджувати, що жертва померла із природних причин. Хоча юрист у справі може звернути увагу на будь-які очевидні суперечності або помилки, незаперечні у висновку, він не є патологоанатомом і не може оцінити надані медичні докази, аналіз та висновки із впевненістю. Однак, експерт-криміналіст є кваліфікованим надати такий аналіз. Потім юрист зможе покладатися на висновок експерта у своїх поданнях, а висновок допоможе Суду

1 Виятком можуть бути обставини, коли з клієнтом жорстоко поводяться під вартою та позбавляють доступу до лікаря. За таких обставин юрист, якщо має можливість відвідати клієнта, може надати свідчення, в якому задокументовані будь-які тілесні ушкодження, понесені клієнтом, про що вони можуть засвідчити.

зрозуміти значення доказів та дійти висновку про відповідальність за смерть. (див. «Дзідзава проти Грузії», Додаток)

В інших справах може бути корисно призначити експерта з певного контексту, який є важливим у справі, але недостатньо зрозумілим чи визнаним. Це може включати пояснення динаміки та впливу домашнього насильства, динаміки та наслідків суспільних цінностей, що базуються на честі або медичних процедур, а також ризиків та наслідків, пов'язаних із примусовою операцією зміни статі. Звичайно, там, де є відповідні міжнародні звіти, на них можна покладатися, але залежно від проблеми конкретна інформація не завжди доступна.

Чи потрібно призначити експертного свідка?

Важливо переконатися в необхідності експертних доказів та наявності відповідних кваліфікованих експертів для вирішення даного питання. Призначення експерта може дорого коштувати і тому необхідно враховувати, чи може експерт відіграти значний вплив на результат справи, чи вже є достатня інформація у формі доказів, міжнародних звітів та інших доступних ресурсів.

У багатьох справах може не бути необхідним чи корисним призначити експерта. Наприклад, у справі, що стосується права на життя, не завжди доцільно призначити судового патологоанатома, щоб проаналізувати протокол розтину або призначити судово-балістичну експертизу, щоб оскаржити версію Уряду про вбивство спецслужбами. У справі вже може бути достатньо доказів, протокол розтину може бути в цілому точним або версія Уряду може не бути суперечливою чи підозрілою. Варто мати на увазі, що експертний свідок надає висновок, на який не впливають більш повний розгляд справи чи сторона, яка його призначає. Експертний висновок може погоджуватися з урядовою версією подій.

Вирішуючи щодо призначення експерта, необхідно ретельно вивчити ключові докази і чи потрібен для них конкретний науковий або технічний аналіз, чи видаються вони неточними, підозрілими чи такими, які формувалися непрофесійно, та чи потрібні для оцінки цього експертні знання. У деяких справах може бути можливим попросити експерта попередньо переглянути ключові докази (наприклад, судово-медичну експертизу), щоб оцінити, чи є щось достатньо спірне, що заслуговує на повний звіт експерта. У Додатку наводяться приклади справ, коли призначили експерта і їхній висновок вплинув на результат справи.

За обставин, коли неможливо або не бажано призначити експерта, варто задуматись, чи можна вирішити питання втручанням у справу третьої сторони². Втручання не може стосуватися суті справи або конкретних фактів справи (і тому не може аналізувати конкретний доказ у справі), але може дати оцінку відповідного контекстуального питання, такого як переважаюче ставлення до певної спільноти в країні чи регіоні, або аналіз консенсусу, що формується щодо питання права в регіоні. Майте на увазі, що Суд вирішує питання, чи надати дозвіл на втручання у якусь конкретну справу.

Коли потрібно призначити експертного свідка?

Як правило, рекомендується призначити експерта, як тільки справа комунікована, і, отже, вона, можливо, буде розглянута по суті. Перевагою цього є також те, що Уряд подасть свої Зауваження та докази, а тому експерт матиме всі відповідні докази для оцінки. Однак, у деяких справах експертні висновки можуть знадобитися на більш ранньому етапі, щоб продемонструвати, що справа є прийнятною (що свідчить про ймовірне порушення).

2 Див. Правило 44 Регламенту Суду: https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf
Також: <https://www.echr.am/en/functions/representation/third-party-intervention.html>

Кого призначати?

Експертного свідка призначають через його досвід, тому важливо переконатися, що він достатньо кваліфікований у відповідній галузі та має відповідний професійний досвід, фахові компетенції та підготовку. Важливо також перевірити, чи він незалежний. Можливо, варто перевірити джерело його фінансування, професійну приналежність та чи мав він професійні розбіжності, щоб уникнути будь-якого потенційного конфлікту інтересів, упередженості чи відсутності довіри, які можуть підірвати доказову цінність його висновків. У деяких справах може бути корисно призначити міжнародного експерта, який має досвід цього питання у порівняльних юрисдикціях, на які він може посилатися. Якщо національна експертиза не потрібна, міжнародний експерт має ту перевагу, що він вилучений із національного контексту та сприймається як більш незалежний та об'єктивний у своїй оцінці.

Експерт повинен мати досвід написання експертних висновків, знати, що від нього очікується, і бути в змозі надати висновки у розумні строки та за пропорційно узгодженою вартістю (див. нижче).

Призначення недостатньо кваліфікованого або недосвідченого експерта може зашкодити справі.

Як призначити експертного свідка?

Договір

Умови призначення експерта повинні бути узгоджені зі самого початку та включати:

- підтвердження їхньої компетентності;
- послуги, які надає експерт, наприклад участь у справі X шляхом надання висновку з питання X;
- графік надання висновку; і
- основа заробітної плати (погодинна або денна ставка або погоджена оплата) та приблизна кількість годин/днів, необхідних для завершення висновку.

Виплати, що залежать від характеру висновку або результату справи, можуть порушити фактичну або очікувану незалежність доказів експерта і їх не слід пропонувати чи приймати. Однак, оплата може бути відкладена до закінчення справи за умови, що вона не залежить від результату справи. Витрати на призначення експерта можуть бути включені до позову про судові витрати у справі шляхом надання Суду договору як доказу.

Інструкції

Інструкції повинні надаватися в письмовій формі та включати: обсяг або мету запитуваного висновку; опис справи, що підлягає розслідуванню, а також докази та документація, на основі яких експерт повинен скласти свій висновок; конкретні запитання, на які потрібно відповісти, або питання, які потрібно висвітлити і графік надання висновку. Експерт повинен надати письмове підтвердження прийняття ним цих інструкцій.

Коло повноважень

Для ефективного призначення експерта важливо вирішити, з якого питання ви хочете отримати його думку, і переконатися, що це питання знаходиться в межах його компетентності. Ви можете запитати у фахівця з балістики про дальність стрільби, положення та траєкторію пострілу, але не про причину смерті.

Докази

Експерту повинні бути надані докази та факти, що стосуються питання, щодо якого він призначений,

але навряд чи йому будуть потрібні всі документи у справі. Наприклад, оцінка причини смерті може включати протокол розтину, фотографії тіла померлого, показання свідків, що мають відношення до завданих травм. Майте на увазі, що на міжнародному рівні докази, надані експерту і на які він покладається, можуть бути лише у формі документа, за винятком якщо вони передбачають медичне або психологічне обстеження жертви.

Питання

Важливо знати, що експерт не буде підходити до питання з точки зору юриста або намагатиметься створити аргумент. Він просто забезпечить об'єктивне вивчення фактів чи науки. Тому корисно з'ясувати, які питання ви хотіли б роз'яснити і чітко викласти їх у письмовій формі, пересвідчуючись тим самим, що експерт зосередиться на питаннях, що стосуються вашої справи. Однак, також важливо визнати, що ви призначили експерта, оскільки потрібні спеціальні знання, і тому потрібно переконатися, що ви не надто обмежуєте свої інструкції та завжди включаєте відкрите питання щодо того, чи є якесь питання, не охоплене питаннями, яке варто прокоментувати.

Приклад 1

Наприклад, якщо ви доручили експерту судово-медичному патологоанатому оцінити достовірність звіту про розтин, ви можете попросити його розглянути: чи дотримувався державний патологоанатом необхідних процедур згідно з найкращою практикою (включаючи міжнародні стандарти); чи вказав всі поранення (наприклад, при порівнянні звіту з фотографіями тіла або показаннями свідків про поранення); чи співпадає висновок із зареєстрованими травмами та станом здоров'я; чи смерть могла бути спричинена жорстоким поводженням, а також будь-яке інше питання, яке експерт вважає важливим. Запитання, очевидно, будуть різнитися залежно від фактів: якщо була використана зброя, ви можете запитати, чи можна визначити тип зброї за пораненням, чи, наприклад, куля повинна була бути вилучена для ідентифікації.

Приклад 2

Наприклад, у справі, що стосується інциденту насильства над жінкою, який має місце в спільноті, що керується цінностями честі, ви можете призначити експерта із спільнот заснованих на цінностях "честі". Питання, на які експерт повинен відповісти, можуть включати пояснення: значення таких цінностей для тих, хто живе в спільноті; вплив цінностей «честі» на поведінку жінок у цій спільноті; значення будь-якої поведінки (яка ймовірно вважається недоречною), що призвело до інциденту насильства; та наслідки цього насильства для жертви та її майбутнього в спільноті, а також будь-яке інше питання, яке експерт вважає важливим. Як вище зазначалося, це загальні приклади, і фактичні питання, які будуть найбільш корисними, залежатимуть від фактів справи.

Огляд

Не слід тиснути на експерта з метою отримання інформації, яка не належить до його компетенції, чи з метою отримання прихильного ставлення. Однак, коли експерт не висвітлив питання, яке вас турбує, або висловив висновок незрозумілими термінами чи термінами, які потребують спеціальні знання, не соромтеся вимагати, щоб він пояснив ці моменти настільки, наскільки це в межах його компетенції. Наприклад, якщо експерт дійшов загального висновку, що експертиза була проведена неправильно, ви можете вимагати вказати недоліки чи помилки; якщо процедура не проводилася згідно найкращої практики, ви можете попросити, щоб експерт визначив, що вимагає найкраща практика, або навів приклади із порівняльних юрисдикцій. Майте на увазі, що експертний висновок має на меті з'ясувати питання, які стосуються спеціальних знань, і тому він повинен бути зрозумілим для неспеціаліста, уникаючи надмірно технічної чи спеціалізованої мови.

Точність

Важливо вчитати експертний висновок, щоб переконатися, що докази, які стосуються справи, є точними, а також відсутні друкарські та інші помилки. Експерт не настільки знайомий, як юрист із

справою, із деталями в матеріалах справи і може допустити помилки стосовно імен/дат тощо. Їх потрібно виправити, інакше вони ризикують підірвати цінність висновку.

Не завжди, коли експертний висновок розходиться з позицією юриста в деяких питаннях, це шкодить справі, за умови, що це не є принциповим для справи. Ці докази незалежності можуть додати довіри до неупередженості висновку. Що повинен містити експертний висновок?

Експертний висновок повинен:

- включати вступний розділ або супровідний лист, що пояснює відповідну кваліфікацію, підготовку та досвід експерта, включаючи професійні призначення та публікації;
- вказати матеріали, на які поклалися під час підготовки висновку (включаючи конкретні документи справи та будь-яку іншу літературу чи матеріали);
- надати короткий виклад інструкцій для експерта або викласти запитання, що поставлені йому та відповіді на них;
- містити короткий виклад фактів, наведених та використаних у висновку;
- вказати характер будь-якого аналізу чи судово-медичної або технічної експертизи, які проводилися, та вказати, хто виконав їх, якщо це не експерт;
- розділити питання фактів від обґрунтування;
- надавати лише висновки з питань, що належать до компетенції експерта, та вказувати будь-які питання, що не входять до їх компетенції;
- надати аргументований висновок або, якщо це неможливо, викласти мотивоване обґрунтування будь-якого обмеження;
- включити підписану заяву про достовірність даних, використовуючи запропонований зразок: *Я підтверджую, що я чітко пояснив, які факти та питання, про які йдеться у цьому висновку, є в межах моїх власних знань, а які ні. Я підтверджую, що ті, що знаходяться в межах моїх власних знань, відповідають дійсності. Висловлені мною думки представляють мою справжню і вичерпну, професійну думку щодо питань, яких вони стосуються.*

ДОДАТОК

EHRAC призначив експертів з ряду справ у нашому регіоні. Нижче наведено приклади справ, які були розглянуті.

1. «Дзідзава проти Росії», заява № 16363/07 (20.12.2016)

«Дзідзава проти Росії» стосувалася масового виселення громадян Грузії з Росії у період з вересня 2006 р. по січень 2007 р. Відповідно до цієї політики чоловік заявниці, пан Тенгіз Тогонідзе, був заарештований та утримувався в антисанітарних умовах до моменту депортації. Пану Тогонідзе, який страждав на астму, стало погано і він помер відразу після транспортування його до аеропорту Домодедово. Під час першого розтину було встановлено, що причиною смерті був туберкульоз, і пан Тогонідзе був зареєстрований як такий, що помер природньою смертю. Згодом судово-медична експертиза зразка його сечі виявила присутність метадону і остаточним висновком про причину смерті стало отруєння метадоном. Дружина пана Тогонідзе, Ніно Дзідзава, оскаржила цей висновок. Окрім доказів того, що пан Тогонідзе ймовірно погано себе почував, протокол розтину був ключовим доказом у цій справі. EHRAC спільно з «Асоціацією молодих юристів Грузії» (GYLA) доручив судово-медичному патологоанатому оцінити адекватність звіту та обґрунтованість його висновку. Цей звіт був, як показано нижче, визначальним у цій справі в Суді, встановивши порушення права на життя.

Витяг із рішення у справі Дзідзави:

Медичний висновок, поданий заявницею

36. На підставі наданих Урядом документів, зокрема, протоколу результатів розтину та звіту про судово-хімічну експертизу, заявниця подала власний медичний висновок щодо смерті чоловіка. Звіт склав судовий патолог, доктор Джон Кларк - колишній викладач різних університетів Великобританії та головний патологоанатом Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МТБЮ) - за підтримки судово-медичного токсиколога доктора Хіларі Хамнетт.

37. Експерти зазначили, що російська влада назвала причиною смерті інтоксикацію метадоном на основі того факту, що метадон був виявлений у крові та сечі пана Тогонідзе і на його тілі було три сліди ін'єкції. Вони також наголосили, що виходячи з цих фактів влада дійшла висновку, що пан Тогонідзе неодноразово вживав наркотичні речовини протягом тривалого періоду часу. Що стосується проколів голки, вони зазначили, що слід ін'єкції у згині лівого ліктьового суглоба, найімовірніше, пов'язаний зі спробами реанімації в аеропорту, під час якої вводили внутрішньовенні медикаменти, і що два інші знаки - на нижній третині лівого плеча, виглядають дуже незвичним місцем для самостійного введення медикаментів. Далі вони вказали, що метадон зазвичай приймають у рідкій формі і лише в рідкісних випадках як ін'єкцію. Окрім того, на їх думку, останні кілька годин життя пана Тогонідзе не співпадали із «нормальною» смертю людини, яка померла від інтоксикації метадоном. Оскільки метадон є заспокійливим засобом, люди, які помирають від інтоксикації метадоном, зазвичай роблять це після періоду непритомності. Однак пан Тогонідзе не виявляв жодних ознак сонливості і зміг поговорити із грузинським консулом і пройти кілька кроків, перш ніж раптово впасти. Зрештою вони зазначили, що висновок про неодноразове вживання наркотичних речовин не був підтверджений аналізом зразка волосся чи знаходженням будь-яких підтверджуючих доказів, таких як голки, ампул чи шприців, на трупі пана Тогонідзе чи в його камері.

38. Щодо судово-хімічної експертизи, експерти вказали, що проведені аналізи, не видаються такими, що проводились відповідно до міжнародних рекомендацій, і що рівень метадону вимірювали лише в сечі, а не в крові. На їх думку, неприпустимо робити висновки про інтоксикацію лише на рівні сечі, оскільки медикаменти накопичуються в сечовому міхурі з часом і лише на рівні крові можна вказувати на можливу інтоксикацію або втрату дієздатності.

39. Підсумовуючи, судовий патологоанатом дійшов висновку, що не існує наукового обґрунтування для того, щоб причиною смерті вказати інтоксикацію метадоном. Сам він назвав би причиною смерті гнійну бронхопневмонію через хронічну обструктивну хворобу

дихальних шляхів. Він також зазначив, що, враховуючи хронічну хворобу легенів пана Тогонідзе, він мав більшу ймовірність розвинути інфекцію грудної клітки, яка прогресувала б до пневмонії, у переповненому і погано вентильованому приміщенні. Однак погіршення його здоров'я було б помітним, оскільки він погано б себе почував і він мав би такі ознаки, як хрипи та кашель. Своєчасна госпіталізація та лікування антибіотиками було б правильним курсом.

Оцінка Суду:

1. Смерть пана Тогонідзе

57. Покладаючись на конкретні обставини справи, Суд зазначає, що за остаточною оцінкою російської влади пан Тогонідзе помер від отруєння метадонем. Отже, беручи до уваги обставини смерті пана Тогонідзе, Суд повинен визначити, чи є це подання задовільним та переконливим поясненням його смерті під час затримання. Суд зазначає, що медичний висновок, поданий заявницею, свідчить про кілька невідповідностей щодо висновку російської влади, і що Уряд не подав жодних зауважень - уточнюючих ці невідповідності - щодо медичного висновку (див. пункти 36-39). Суд зазначає, зокрема, що рівень метадону в крові пана Тогонідзе не був визначений, і тому неможливо було визначити кількість метадону, який нібито був прийнятий паном Тогонідзе. Крім того, він зазначає, що у пана Тогонідзе не було знайдено ні наркотичних речовин, ні доказів, пов'язаних з наркотиками, і що не було протоколів про вживання наркотичних речовин під час його затримання. Крім того, Суд погоджується з висновками, викладеними в медичному висновку, що нижня третина лівого плеча видається дуже незвичним місцем для самостійного введення наркотичних речовин. Крім того, він зазначає, що твердження про довготривале вживання наркотичних речовин на основі трьох ін'єкційних знаків видається мало ймовірним за відсутності будь-яких підтверджуючих доказів. Суд також зазначає, що Уряд стверджував, що проводився обшук пана Тогонідзе перед входом в автобус і ретельне спостереження під час поїздки на автобусі, і тому мало ймовірно, що він зміг придбати або приймати наркотики протягом останніх 9-10 годин перед своєю смертю. На завершення, Суд зазначає, що конкретні обставини смерті пана Тогонідзе та його поведінка незадовго до того, як він втратив свідомість, виглядають вкрай несумісними із передозуванням метадону.

58. Вищезазначених міркувань достатньо для того, щоб Суд міг зробити висновок, що пояснення, надане Урядом Росії щодо смерті пана Тогонідзе, зокрема, у світлі медичного висновку, поданого заявницею (див. пункти 36 - 39), та відсутності пояснювальної на нього відповіді Уряду, не є задовільним та переконливим. Відповідно, мало місце порушення статті 2 Конвенції по суті.

2. «Тагаєва та інші проти Росії», заяви № 26562/07, 14755/08 (13.04.2017)

«Тагаєва та інші проти Росії» стосувалася захоплення бесланської школи у вересні 2004 р., під час якого понад 1000 осіб (у тому числі 886 дітей) були взяті в заручники чеченськими сепаратистами у День знань у школі №1 м. Беслан у Північній Осетії і утримувалися протягом 3 днів у спортивному залі школи замінованому СВП (саморобними вибуховими пристроями). На третій день у відповідь на вибух у спортзалі російський спецназ здійснив штурм школи із застосуванням танкових снарядів та іншого важкого озброєння, під час якого загинула 331 особа (включаючи 186 дітей). ЕНРАС разом із Міжнародним правозахисним центром «Меморіал» представляли у суді понад 350 заявників, які були заручниками або чії родичі загинули під час блокади.

Велика кількість доказів у цій справі підняла багато питань, серед яких: достатність вжитих заходів для запобігання теракту; адекватність організації рятувальної операції; роль і структура оперативного командування; рішення застосувати та застосування зброї не вибіркової дії та відсутність проведення ретельних розтинів жертв. Хоча ми могли висвітлити ймовірну неадекватність заходів та помилки в організації, які ми вважали очевидними зважаючи на докази, ми усвідомлювали, що реакція Уряду

на терористичну загрозу та масові атаки є складним та спеціалізованим питанням поза межами нашої компетенції і що наші подання щодо цих аспектів не будуть такими достовірними, як подання експерта. Тому ми призначили експерта з питань боротьби з тероризмом та військового експерта оцінити докази щодо заходів, вжитих для запобігання атаки, керування та контролю над рятувальною операцією та застосування сили. Ми підняли численні конкретні запитання та проблеми, які нас хвилювали, і попросили їх надати висновок щодо них, а також приклади процедур боротьби з тероризмом у Великобританії, які мали б значення для такого сценарію. Ми також призначили експерта-патологоанатома, який оцінив би підхід та адекватність положень, передбачених для масових смертей і розтинів. Ці висновки були підсумовані Судом у своєму рішенні в параграфах 435-456 (див. витяги нижче) і мали явний вплив на обґрунтування рішення Суду. Рішенням було встановлено чотири порушення права на життя: неспроможність вжити розумні заходи щодо запобігання атак; неспроможність контролювати та планувати рятувальну операцію; не вибіркове та непропорційне застосування летальної сили; та відсутність ефективного розслідування.

Г. Експертні висновки, подані заявниками після рішення про прийнятність

435. Після рішення про прийнятність від 9 червня 2015 року заявники подали два додаткові документи - замовлені ними незалежні експертні висновки щодо антитерористичного та криміналістичного аспектів справи.

1. Експертний висновок з питань боротьби з тероризмом

436. У вересні 2014 року два британські експерти з питань антитерористичної діяльності підготували звіт на запит представника заявників EHRAC. Експертами були пан Ральф Рош, соліситор, практикуючий в Північній Ірландії, Англії та Уельсі, консультант Ради Європи та ОБСЄ з питань поліції та прав людини, співавтор публікації Ради Європи «Європейська конвенція з прав людини та поліція» (2013); і пан Джордж МакКолі, колишній головний детектив-суперінтендант та колишній керівник відділу спеціальних операцій поліції Північної Ірландії. Автори спиралися на відкриті джерела, включаючи звіт про комунікацію в цій справі, та проаналізували застосування відповідних стандартів згідно статті 2 Конвенції до різних аспектів операції. Їх основні висновки можна узагальнити наступним чином.

(a) Наявність реальної та безпосередньої загрози, відомої владі

437. Оцінюючи попередні атаки та інформацію, доступну владі безпосередньо перед бесланською атакою, експерти стверджували, що «в Південному федеральному окрузі Росії від кінця серпня і до початку вересня 2004р. існував надзвичайно високий рівень загрози теракту, зокрема у прикордонних районах [Північної Осетії] та Інгушетії. Цю загрозу можна було класифікувати як реальну, оскільки вона була підтверджена різними наказами, телексами та іншими документами, виданими Федеральним [Міністерством внутрішніх справ]. Цю загрозу також можна класифікувати як негайну, оскільки інформація, розповсюджена владою, вказувала на атаку, яка відбулася у визначений день: 1 вересня». Експерти також зазначили, що, окрім дати, інформація стосувалася конкретної території - поблизу кордону між Північною Осетією та Інгушетією - та потенційної цілі, оскільки планувалося, що атака співпаде з Днем знань. Оскільки Беслан був найбільшим містом в Осетії на відстані 20 кілометрів від кордону з районом Малгобек, де, очевидно, збиралися терористи, вони дійшли висновку, що «Беслан та інші міста поблизу явно перебувають під реальною та безпосередньою загрозою атаки у школі 1 вересня». Так масштабна атака на цивільний об'єкт могла би привести до значних людських втрат. Експерти дійшли висновку, що рівень деталізації, доступний навіть із відносно «підчищених версій» у телексах та інших повідомленнях, свідчить про те, що в терористичній групі могло існувати «таємне джерело інформації», а також технічне покриття, таке як перехоплення комунікацій. Отже, подія мала «високий ступінь передбачуваності».

438. Щодо масштабів загрози, яку представляли «добре організовані, безжальні та рішучі терористи, які ...активно діяли проти цивільних осіб», у звіті повторюється важливість Дня знань для російського суспільства, яка аргументується тим, що атака на школу в той

день була актом, «який повинен був поцілити саме в серце нації» - чого терористи, очевидно, прагнули досягти.

(б) Можливі превентивні заходи

439. Таким чином, експерти дійшли висновку, що зважаючи на високу передбачуваність та масштабність загрози, можливі оперативні заходи «повинні були мати пріоритет над усіма іншими загрозами». Вони поділили можливі відповіді на три великі категорії: (i) недопущення атаки, (ii) втручання та (iii) безпека. Прикладом недопущення атаки було б перенесення відкриття навчального року у визначеній місцевості. Хоча це було б безпрецедентним, це б позбавило терористів можливості досягти особливо резонансної мети, якої вони добивалися. Що стосується втручання, то за відсутності будь-якої додаткової інформації будь-який коментар обов'язково був би спекулятивним. Можливо, влада не нанесла жодного попереджувального удару на підставі того, що це могло б скомпрометувати джерело інформації або з інших причин - наприклад, з огляду на серйозний ризик для життя членів сил безпеки. Тим не менше, було очевидно, що «ризик, швидше за все, був би більшим у тому випадку, якщо б групі вдалося здійснити свої наміри» і що потреба у захисті джерел інформації не може бути використана як поважна підстава для серйозного ризику людським життям. І останнє, що стосується безпеки, експерти дотримувались думки, що прийнятий «по суті пасивний підхід» був «серйозно неадекватним» з огляду на обставини. Вони зазначили, що фактичної відповідальності та стримування загрози не було, і що співробітники місцевої поліції були явно нездатні вирішити питання безпеки:

«Враховуючи ступінь передбачуваності, визнану [Міністерством внутрішніх справ Північної Осетії] високу загрозу та рівень специфіки з точки зору розташування терористів, заявленої мети та ймовірної зони, мало відбутися значне нарощування ресурсів у визначених районах. Метою цього було б запобігти або зірвати плани терористів і не допустити атаки. Такі дії включали б велике, добре помітне розміщення сил для пошуку та встановлення розташування терористичної групи, для проведення перевірки пунктів транспортних засобів як вздовж основних артеріальних шляхів, так і в глибині в передбачуваних цільових містах. Схоже конкретне розміщення сил повинно було б відбутися в школах, щоб запобігти атаці».

Експерти дійшли висновку, що, хоча жодні заходи безпеки не можуть служити гарантією проти успіху терористів, присутність персоналу охорони на дорогах та у потенційних місцях атаки могла б подіяти стримуючим чином і могла б перешкодити терористам. Вони вважали, що той факт, що група з понад тридцяти озброєних терористів змогла проїхати місцевими дорогами до Беслану, зіткнувшись лише з одним блокпостом поліції, який контролювався одним офіцером, «свідчить про масштаби бездіяльності влади щодо доступної їм інформації».

440. Шляхом порівняння експерти окреслили кроки, які було б здійснено у Сполученому Королівстві у випадку відомої порівнянної загрози. Вони вважали, що був би створений командний центр із чітким та підзвітним ланцюгом командування, залежно від вимог до виконання ролей. До складу центру входили б старші поліцейські, які б координували із відповідними підрозділами британської армії, спеціалізованими підрозділами із боротьби з тероризмом та службами безпеки, а також іншими органами державного сектору, такими як пожежно-рятувальні служби та служби швидкої допомоги. При уряді Великої Британії був би створений спеціальний комітет з реагування на кризи з метою координації дій різних органів щодо належного забезпечення ресурсами та медіа-стратегії. Місця потенційних атак були б «підсилені» завдяки помітному розміщенню збройних сил безпеки.

2. Звіт експерта з медичних (криміналістичних) аспектів операції

452. У жовтні 2015 року судмедексперт із Глазго підготував експертний звіт у відповідь на запит EHRAC про розгляд питань, пов'язаних із вилученням тіл, проведення розтинів та висновків щодо причин смерті. Доктор Джон Кларк близько тридцяти років працював в Англії

та Шотландії судовим патологоанатомом. Він також брав участь у міжнародній роботі, будучи головним патологоанатомом Міжнародного кримінального суду щодо колишньої Югославії (1999-2001), а також працював в Африці в Міжнародному кримінальному суді, в Палестині/Йорданії від ООН та в інших регіонах світу. Він також мав відповідну освіту та викладацьку діяльність (раніше займав посаду в Університеті Глазго та був екзаменатором національної кваліфікації зі спеціальності «патологія» та секретарем професійної асоціації британських судових патологів). На додаток до викладення фактів (рішення про прийнятність) у цій справі доктору Кларку були надані стенограми усних подань представників до Суду, англійські переклади експертного звіту №1 (від 23 грудня 2005 року), п'ять звітів про патологоанатомічні розтини потерпілих та стенограми показань патологоанатомів у національних провадженнях. Його висновки можна підсумувати наступним чином.

453. Щодо загальної організації судово-медичної служби, д-р Кларк зазначив, що завдання, яке стояло перед владою, було надзвичайно складним. Морг у Владикавказі не міг би впоратися з припливом понад 300 тіл - як насправді не міг би жоден морг у світі. Тому слід було б розглянути альтернативні рішення, наприклад, встановити тимчасовий морг в іншому місці (складське приміщення або холодне приміщення, - він нагадав про використання льодової ковзанки під час подій в Локербі) та привезти вантажні автомобілі-рефрижератори або розподілити тіла до інших моргів. З огляду на потенційно велику кількість очікуваних жертв під час блокади, певну систему слід було спланувати заздалегідь, маючи відповідне місце розташування, обладнанням та персоналом, які були б доступні в короткі терміни. Він зазначив, що «питання зберігання та збереження тіл було б понад усе для патологоанатомів, особливо зважаючи на теплу погоду». Більш упорядкована манера поводження з трупами могла не тільки допомогти уникнути неправильної ідентифікації тіл, але й послабити тиск на судово-медичну групу. Це дозволило б їм провести більш поглиблене обстеження тіл, при потребі, з метою встановлення причин смерті та виявлення та вилучення предметів, які могли б допомогти розслідуванню, таких як кулі, фрагменти СВП і так далі. Чітке пояснення родичам щодо очікуваного часу та необхідності експертизи допомогло б як їм, так і тим, хто займався тілами.

454. Що стосується вилучення тіл зі школи, експерт зазначив, що місце та розташування кожної людини мали бути записані, а тіло - пронумероване та бажано сфотографоване. Опис місця події та запис про вилучення тіла, як це відображено в наявних документах, виявилися «абсолютно неадекватними для такого важливого інциденту і не дають підстав для незалежного аналізу, як це повинно відбуватися при будь-якій належній експертизі».

455. Те, що на більшості тіл була проведена лише зовнішня експертиза, на відміну від повного розтину, було б зрозумілим, якби основною метою експертизи була ідентифікація тіл. Такий підхід був виправданим, наприклад, у випадках серйозних жертв стихійних лих або навіть на місцях масових злочинів, коли очевидні поранення внаслідок стрілянини чи значна шкода від вибухового пристрою робили причину смерті очевидною. Однак такий підхід «не виявив би інших неочікуваних фактів, ані дозволив би вилучити кулі чи осколки зсередини тіла», хоча очевидна цінність більшої частини цього типу матеріалів, наприклад для збігу з певною гвинтівкою, була б сумнівна у випадку використання високошвидкісних систем зброї. Більш легкий підхід міг би включати використання засобів діагностичної візуалізації, таких як переносні рентгенівські апарати, які зазвичай доступні в лікарнях. Це могло б допомогти у вирішенні питання про необхідність більш детальної експертизи. У деяких випадках, зауважив експерт, висновки про причину смерті не відповідали кількості проведених експертиз і повинні були бути «висловлені набагато обережніше». Що стосується тих випадків, коли причина смерті не була встановлена, головним чином з огляду на великі опіки, д-р Кларк вважав, що це можна було встановити порівняно легко. «Питання про те, де і коли вони загинули, і чи це було від вогнепального пострілу, вибуху, пожежі, іншої травми чи будь-якої комбінації, могли і повинні були бути встановлені ...»

456. Експерт також прокоментував щодо людей, які згоріли до такої міри, що неможливо було встановити причину смерті, а також те, чи могли ці опіки бути отримані до або

після розтину. Він наголосив, що помертні опіки часто маскували ті, які були отримані, поки людина була живою; що більшість людей загинуло в пожежах від вдихання диму, а не від опіків; але вдихання диму можна довести лише шляхом внутрішньої експертизи, що включає аналіз крові на карбоксигемоглобін та розтин тіла, щоб дослідити, наскільки дихальні шляхи були покриті сажею. Експерт наголосив, що «[внутрішню] експертизу тіла для встановлення вдихання диму можна проводити навіть на дуже обвуглених та частково зруйнованих останках (які, як правило, надзвичайно добре зберігаються всередині), безумовно, на типі, видному на фотографіях та описаному у вищезгаданих звітах про розтин. Отже, говорити, що жодної причини смерті встановити не вдалося, бо тіло було спалено, - це нісенітниця і неправда».

3. «Фадєєва та інші проти Росії», заява № 55723/00 (09.06.2005)

«Фадєєва та інші проти Росії» стосувалася впливу забруднення навколишнього середовища внаслідок діяльності металургійного заводу на якість життя сусідніх мешканців. Пані Фадєєва та її сім'я проживали в місті Череповець, великому центрі виробництва сталі в Росії. Їх державна квартира була розташована на відстані пів кілометра від металургійного заводу, який експлуатується найбільшою в Росії компанією з виплавки заліза АТ «Северсталь». У 2000 році органи влади підтвердили, що концентрація певних небезпечних речовин в атмосфері в зоні, в якій проживає пані Фадєєва, в значній мірі перевищує «гранично дозволена межу», встановлену російським законодавством. Пані Фадєєва звернулася до місцевого суду, вимагаючи переселення за межі зони. Суд визнав, що її квартира розташована в межах «санітарно-захисної зони», території навколо заводу, яка розмежовує ділянки, де забруднення може бути надмірним, і на якій не повинні бути знаходитись житлові будови міста. Суд встановив, що, в принципі, заявниця мала право на переселення, але не видав конкретного наказу про її переселення, натомість вимагаючи від місцевої влади включити її до списку черговиків на отримання житла. Подальших дій не проводилось. Представлена ЕНРАС та Міжнародним правозахисним центром «Меморіал», пані Фадєєва звернулася до ЄСПЛ, оскаржуючи, серед іншого, що безуспішність її повторного переселення порушувала її право на приватне та сімейне життя відповідно до статті 8 Конвенції. Ми призначили експерта з екологічної токсикології оцінити ризик, який забруднювачі становлять для здоров'я мешканців санітарної зони. Цей звіт, як показано нижче, вплинув на встановлення Судом порушення статті 8 у цій справі.

46. У 2004 році заявник подав звіт під назвою «Оцінка ризику для здоров'я населення рівня забруднення в районі заводу «Северсталь» в Череповці». Цей звіт, замовлений від імені заявника, був підготовлений д-ром Марком Чернайком[2]. Доктор Чернайк дійшов висновку, що він передбачає, що населення, яке проживає в зоні, страждає від надмірних неприємних запахів, респіраторних інфекцій, подразнення носа, кашлю та головного болю, аномалій щитовидної залози, раку носа та дихальних шляхів, хронічного подразнення очей, носа та горла та несприятливого впливу на нервово-поведінкові, неврологічні, серцево-судинні та репродуктивні функції. Звіт був підсумований наступним чином:

«Отруйні забруднювачі виявлені в надмірних концентраціях у санітарно-захисній зоні в Череповці, являють собою газоподібні забруднювачі, спеціально вироблені підприємствами з виробництва заліза та сталі (зокрема, технологічними установками, які беруть участь у виробництві металургійного коксу), але зазвичай не іншими промисловими підприємствами.

Таким чином, розумно зробити висновок, що неадекватно контрольовані викиди з підприємства «Северсталь» є основною причиною частих випадків вищезазначених несприятливих умов для здоров'я осіб, які проживають у санітарно-захисній зоні безпеки в Череповці».

85. Суд також зазначає, що у багатьох випадках держава визнавала, що екологічна ситуація в Череповці спричинила збільшення рівня захворюваності мешканців міста (див. пункти 12,

15, 34 та 47 вище). У звітах та офіційних документах, підготовлених заявником, і, зокрема, у звіті доктора Марка Чернайка (див. параграф 46), описуються негативні наслідки забруднення для всіх жителів Череповця, особливо тих, хто проживав поблизу заводу. Таким чином, згідно з даними обох сторін, протягом усього розглянутого періоду концентрація формальдегіду в повітрі біля будинку заявника була в три-шість разів вищою від безпечного рівня. Доктор Чернайт описав несприятливі ефекти формальдегіду наступним чином:

«Враховуючи постійний вплив формальдегіду в Череповецькій санітарно-захисній зоні, я передбачаю, що населення, яке проживає в зоні, страждає від високого рівня захворювань на рак носових шляхів, головних болів та хронічного подразнення очей, носа та горла, в порівнянні з населенням, яке проживає у районах, не забруднених надмірним вмістом формальдегіду».

Що стосується дисульфиду вуглецю, концентрація якого перевищувала показники ГДК (гранично допустима концентрація) у 1,1-3,75 рази протягом усього цього періоду (крім 2002 року), д-р Чернайт заявив:

«Беручи до уваги постійний вплив сірковуглецю в санітарно-захисній зоні Череповця, я передбачаю, що населення, яке проживає в зоні, страждає від порушень нейроповедінкових, неврологічних, серцево-судинних та репродуктивних функцій вище від середнього в порівнянні з населенням, яке проживає у районах, що не забруднені надмірним вмістом сірковуглецю».

86. На довершення, Суд звертає особливу увагу на той факт, що національні суди у цій справі визнали право заявника на переселення. Слід визнати, що вплив забруднення на приватне життя заявника не був суттю національного провадження. Однак, як випливає з рішення Вологодського обласного суду [у справі] Ледяєвої (див. пункт 58 вище), не оспорювалося, що забруднення, спричинене підприємством «Северсталь», вимагало переселення в безпечнішу зону. Більше того, саме національне законодавство визначило зону, в якій знаходився будинок заявника, як непридатну для проживання (див. пункт 51). Отже, можна сказати, що існування втручання у приватну сферу заявника сприймалося як само собою зрозуміле на національному рівні.

87. Таким чином, Суд зазначає, що протягом значного періоду часу концентрація різних токсичних елементів у повітрі біля будинку заявника серйозно перевищувала ГДК. Російське законодавство визначає показники ГДК як безпечні концентрації токсичних елементів (див. пункт 49 вище). Отже, там, де показники ГДК перевищуються, забруднення стає потенційно шкідливим для здоров'я та добробуту тих, хто зазнає впливу. Це - презумпція, яка може не відповідати дійсності у конкретній справі. Те саме можна відзначити щодо звітів, поданих заявником: можливо, незважаючи на надмірне забруднення та виявлені негативні наслідки для населення в цілому, заявник не зазнав жодної особливої та надзвичайної шкоди.

88. Однак, у цій справі, дуже сильна комбінація непрямих доказів і припущень дозволяє зробити висновок, що стан здоров'я заявниці погіршився внаслідок тривалого впливу на неї промислових викидів із металургійного заводу «Северсталь». Навіть припускаючи, що забруднення не завдало жодної значної шкоди її здоров'ю, воно неминуче зробило заявницю більш вразливою до різних хвороб. Більше того, немає сумнівів, що це негативно вплинуло на якість її життя вдома. Отже, Суд визнає, що фактична шкода здоров'ю та добробуту заявника досягла рівня, достатнього для того, щоб підпадати під дію статті 8 Конвенції.

EHRAC European Human Rights
Advocacy Centre

Middlesex University
The Burroughs Hendon
NW4 4BT
Tel: +44 208 411 2826
www.ehrac.org.uk
ehrac@mdx.ac.uk

EHRAC створений в рамках Університету Міддлсекс. Університет є звільненою благодійною організацією на підставі Закону про благодійність 1960 року.

Публікація підготовлена з допомогою Matrix Cause Fund. Зміст даної публікації є виключною відповідальністю EHRAC і жодним чином не відображає точку зору Matrix Chambers.

matrix
chambers